

Ա. Ա. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Ա. Ն. ԲՈՋՈՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԿԱՆԱԶ ԳՈՏՈՒ ՀԱԶՎԱԳՅՈՒՏ ԷԿՁՈՏՆԵՐԸ

Երևանի կանաչ գոտում մշակում են բարձր դեկորատիվություն ունեցող մի շարք էկզոտ տեսակներ, որոնք քաղաքի կենտրոնական մասերի տնկարկներում բուրգավոր են չհանդիպում և կամ թեքես են զարգացնում են շատ քիչ: Այս հոդվածում նկարագրվում են այդ հազվագյուտ և արժեքավոր տեսակները, հիմք ընդունելով 1960—61 թթ. մեր կողմից կատարված դիտողությունները:

Բարդի Բոլեի. — *Populus boleana* Lauche. Տարածված է Միջին Ասիայում, աճում է դեռահասի տեսակում և խոնավ թեքությունների վրա: Երևանում հանդիպում է կանաչ գոտում՝ ծառուղիներում կամ առանձին խմբերով: Տընկիները բերվել են Կրասնոդարի երկրամասից 1938—1940 թթ.: Ներկայումս ծառերն ունեն 18—20 մ բարձրություն և 22—25 սմ բնի տրամագիծ: Չեն ցրահարվում, հիվանդություններով կամ ֆլասսատուններով վարակված չեն: Տալիս են բազմաթիվ արմատային մացառներ:

Բրգաձև պսակը, տերևների վերին մակերեսի վառ կանաչ, ստորին կողմի արծաթափայլ գունավորումը, ողորկ և մոխրականաչավուն բույնը միանգամայն դեկորատիվ են դարձնում Բոլեի բարդուն, որի շնորհիվ էլ Երևանի պլանմաններում պետք է լայնորեն օգտագործել՝ տնկելով ծառուղիներում և առանձին խմբերով:

Բոլի կովկասյան. — *Carpinus caucasica* Grossh. Տարածված է Հայաստանի գրեթե բոլոր անտառներում՝ ծովի մակերևույթից մինչև 1800 մ բարձրության վրա: Հաջողությամբ աճում է Երևանի կանաչ գոտում, հատկապես Գանաքեռի և Նորքի թեքությունների վրա, որտեղ առանձին ծառեր հասնում են 12—14 մ բարձրության: Տնկումները կատարվել են խրամատներով և փոսերով, առանց որոշակի սիստեմի, այլ տեսակների հետ խառը: Ցրտահարման, գազաթնային ճյուղերի չորացման, տերևների արեահարման, հիվանդությունների և ֆլասսատուններով վարակվածության դեպքեր չի նկատվում: Մեխանիկական ֆլասավածք ստացած և հատված ծառերի բներից առաջանում են մացառներ: Ծաղկում է մայիսին, պտուղները հասունանում են հոկտեմբերին: Նպաստավոր պայմաններում մայր բույսերի շրջակայքում նկատվում է բավարար վերաճ:

Գեղեցիկ խիտ պսակը և տերևների հաճելի գույնը կովկասյան բոխուն դարձնում է բարձր դեկորատիվ, որի համար էլ այն պետք է որոշակի տարածում գտնի Երևանի կանաչ տնկարկներում:

Բուկլուկ կանաչափայլ. — *Gymnocladus dioica* K. Koch. Հայրենիքը Հյուսիսային Ամերիկան է: Մինչև 30 մ բարձրությամբ և 60—70 սմ բնի տրամագիծով ծառ է: 1950 թ. տնկվել է Սարի թաղի հարավային թեքության վրա՝ փոսերով, խառը՝ սպիտակ հացենու հետ: Ծառերը, որոնց բարձրությունը 6—8 մ է, իսկ բնի հաստությունը 8—10 սմ, գտնվում են բույն աճման

բարձրություն՝ ունենալով 50—70 սմ տրամագծով բուն: Տնկիները բերվել են 1950 թ. Բաթումիից և տնկվել Սարի թաղի հարավ արևելյան թեքության վրա սպիտակ հացենու, կանաչական բուենդուկի և սպիտակ ակացիայի հետ խառը: Տնկիներից մնացել է միայն մեկը, որի բարձրությունը այժմ հասնում է 4 մ-ի, պսակի տրամագիծը 2 մ-ի, բնինը՝ 8 սմ: Ծաղկում է մայիսի վերջին: Ընթացիկ տեղը ըստ բարձրության ներկայումս 6—7 սմ է: Պտղաբերում է: Ծաղիկները մանր են և աննշան: Պտուղները հասունանում են սևադեղնավուն վերջերին: Հիվանդություններից և վնասատուներից չի տուժում: Զերմասեր է, միամյա շիվերը հաճախ մասնակի ցրտահարվում են, իսկ ցուրտ ձմեռներին վնասվում են անդամ 2—3 տարեկան ճյուղերը: Դեկտեմբերի 15-ին վնասվող ընթացքում գեղեցիկ կարմրավուն տերևների, իսկ ձմռանը 1—2 տարեկան ճյուղերի կանաչ-կարմրավուն դեղնավորման շնորհիվ: Մի քանի ծառերի մոտ վերերկրյա մասի չորացումից հետո արմատավզիկից առաջացած հոռաշվերը առաջին տարին հասել են 1—1,5 մ բարձրության, սակայն հաջորդ ձմռանը ամբողջությամբ ցրտահարվել են:

Թաթատերե թխկին պետք է տնկել լուսավոր և քամիներից պաշտպանված տեղերում: Ամառվա երկրորդ կեսին դադարեցնել ջրումը որպեսզի միամյա ճյուղերը փայտանան և ձմռանը չցրտահարվեն: Իր բարձր գեկորատիվ արժանիքների համար շատ սահմանափակ չափով կարելի է օգտագործել քաղաքի պաշտպանված մասերի կանաչապատման մեջ:

Լիկվիդամբար խեժատու. — *Liquidambar styraciflua* L. Տարածված է Հյուսիսային Ամերիկայում, որտեղ հասնում է մինչև 45 մ բարձրության՝ ունենալով 120—150 սմ տրամագիծ: ՍՍՌՄ-ում լայն կերպով մշակվում է Սև ծովի ափերին, հաջողությամբ աճում է Լենքորանում և Միջին Ասիայում, Լվովում կան պտղաբերող ծառեր, իսկ Կիևում և Պոլտավայում սիստեմատիկաբար ցրտահարվում է:

Երևանում հանդիպում է միայն Հաղթանակի զբոսայգում, որտեղ տնկվել է 1951 թ. Բաթումիից բերված 4—5 տարեկան տնկիներով: Ներկայումս մնացած 27 տնկիներից լավ են աճում միայն երեքը, որոնցից ամենամեծն ունի 4,2 մ բարձրություն և 5 սմ տրամագիծ: Վատ աճման պատճառը անբավարար խոնավքն է, առանձնապես անկանոն, ոչ ժամանակին և սակավ ոռոգումը, իսկ լիկվիդամբարը պահանջկոտ է հողի և առանձնապես նրա խոնավության նկատմամբ: Ծառերը դեռևս չեն պտղաբերում: Վարակված չեն վնասատուներով, չեն ցրտահարվում, սակայն որոշ չափով տուժում են քլորոզից:

Լիկվիդամբարը իր ուղիղ սպիտակ ընի, գեղեցիկ բրգաձև պսակի և խոշոր գեղեցիկ կտրտված փալլուն տերևների շնորհիվ չափազանց դեկորատիվ ծառատեսակ է: Չնայած դրան այն դեռևս սահմանափակ քանակով պետք է տարածել Երևանի պարտեզների որոշ գոգավորություն և ոռոգման մեծ հնարավորություններ ունեցող տարածությունների վրա:

Խամեցիպարիս (գեռնալոնի) Լավսոնի. — *Chamaecyparis Lawsonia* (Andr.) Parl. Տարածված է Հյուսիսային Ամերիկայում, որտեղ հասնում է 40—60 մ բարձրության: ՍՍՌՄ-ում մշակվում է հիմնականում Սև ծովի ափերին: Երևանում հանդիպում է Հաղթանակի զբոսայգում, ուր տնկվել է 1949 թ. Բաթումիից բերված 3—4 տարեկան տնկիներով: Տնկումները կատարվել են հարթ տարածության վրա, համեմատաբար պարարտ հողերում,

խրամատների մեջ, մաքուր, բույսը բույսից 1 մ, շարքը շարքից 2,5 մ հե-
խավորությամբ: Պահպանված 38 ծառերը ներկայումս գտնվում են բարվոք
վիճակում և տալիս են բավարար աճ: Նրանց միջին բարձրությունը հասնում
է 1,6—1,9 մ-ի, պսակի տրամագիծը՝ 0,7—0,8 մ, բնի տրամագիծը հիմքում՝
5—6 սմ, վերջին տարիների ընթացիկ աճը՝ 20—21 սմ:

Պամեցիպարիսը որպես փշատերև մշտադալար բույսը դեկորատիվ բույս
պետք է որոշ չափով տարածվի Երևանի պարտեզներում ու պուրակներում:
Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ նա հաջող է աճում միայն բերրի հո-
դերում և ջերմային բարենպաստ պայմաններում:

Խուրմա կովկասյան.— *Diospyros lotus* L. Տարածված է Կովկասում՝
հատկապես Սև ծովի ափերին և Լենքորանում, որտեղ առանձին ծառեր հաս-
նում են 25—30 մ բարձրության, ունենալով 1,1—1,3 մ բնի տրամագիծ:
1948 թ. տնկիներ բերվել են Սև ծովի ափերից և տնկվել Երևանի անտառա-
յին տնտեսության Նորքի նախկին տնկարանում՝ հեռուստատեսության կայա-
նի մոտ: Տնկումը կատարվել է խրամատներով՝ քամիներից պաշտպանված և
համեմատաբար պարարտ հողակտորի վրա: Այժմ ծառերի բարձրությունը
հասնում է 3,5—4 մետրի, բնի տրամագիծը՝ 7—8 սմ-ի, իսկ պսակի տրա-
մագիծը 2—2,5 մ-ի: Վերջին տարիների ընթացքում բոլորովին չեն
ցրտահարվել: Ծաղկում են և պտղաբերում: Ծաղկումը տեղի է ունենում հու-
նիսի առաջին կեսին, պտուղները հասունանում են հոկտեմբերին: Հատման
դեպքում ծառերը վերականգնվում են բնային մացառների միջոցով: Ուռման
հիվանդությունների և վնասատուների նկատմամբ բավականին դիմացկուն
ծառատեսակ է: Ամբողջ տարվա ընթացքում չի կորցնում իր բարձր դեկո-
րատիվությունը: Հնարավոր է մշակել համեմատաբար փուլսր հողերում, քա-
միներից պաշտպանված և լուսավորության նորմալ պայմաններ ունեցող տե-
ղերում:

Կաղնի շագանակատերև.— *Quercus castaneifolia* C. A. Mey
ՍՍՍՐ-ում տարածված է միայն Լենքորանի անտառներում, որտեղ ծառերը
հասնում են մինչև 30 մ բարձրության, բնի տրամագիծը 1—1,2 մ: Չափա-
դանց դեկորատիվ է, տալիս է բարձրորակ բնափայտ: Երևանում հանդիպում
է միայն կանաչ գոտում՝ Նորքի հարավ-արևելյան թեքության վրա (երեք
խմբով, լուրաքանչյուրը 300—400 ք. մ տարածությամբ, շուրջ 44 ծառ) և
Հաղթանակի պարկում (մուտքի ձախ կողմում՝ 1 ծառ): Տնկումները կատար-
վել են 1939 թ. խրամատների մեջ, Հյուսիսային Կովկասից բերված 5—6
տարեկան տնկիներով երկաթածառի հետ խառը հետեյալ հերթականությամբ՝
շագանակատերև կաղնի—երկաթածառ—2. կ.—2. կ.—երկաթածառ: Տնկման
սխեման երբեմն խախտված է, որոշ խմբերում մեկական տնկվել է կովկաս-
յան բոխի Բացի ալդ, ուռցման ժամանակ և քամու միջոցով այլ տեղերից
բերվել են ամերիկյան հացենիների սերմեր, որոնցից առաջացել են մինչև
5—6 մ և ավելի բարձրություն ունեցող ծառեր: Ներկայումս շագանակատե-
րև կաղնու ծառերը 27—30 տարեկան են, ունեն 15—17 մ բարձրություն և
25—30 սմ տրամագիծ, զբաղեցնում են ծառուտի առաջին շարահարկը, չեն
ցրտահարվում, վարակված չեն հիվանդություններով և վնասատուներով: Ծաղ-
կում են ապրիլի երկրորդ կեսին, պտուղները հասունանում են հոկտեմբերին:
Տալիս են ինքնացանք, թե մալր բույսերի շրջակայքում և թե նրանից 500—

600 մ հեռավորության վրա (հանդիպում են ինքնացանքից աճած 2,5—3 մ բարձրություն ունեցող բույսեր):

Շագանակատերև կաղնին իր արտաքին ձևով, պսակի խտությունը, տերևների ձևով և դուխով բարձր դեկորատիվ ծառ է՝ միանգամայն հեռանկարային Երևանի և նրա մոտակա շրջակայքի կանաչապատման համար:

Կաղնի կարմիր. — *Quercus rubra* L. Տարածված է Հյուսիսային Ամերիկայում, որտեղ հասնում է մինչև 40 մ բարձրության: Աճում է գետահովիտներում և խոնավ թևքությունների վրա: Միանգամայն ցրտադիմացկուն է: ՍՍՌՄ-ում լայն կերպով մշակվում է Ուլրախնայում և Հյուսիսային Կովկասում:

Երևանում հանդիպում է միայն կանաչ գոտում՝ Հաղթանակի զբոսայգում: Տնկումները կատարվել են երկու խմբով 1951 թ. Հյուսիսային Կովկասից բերված տնկիներով: Մեկ խմբից մնացել է 2 ծառ, իսկ մյուսից 14 ծառ: Բույսերը գտնվում են խնամքի վատ պայմաններում, ժամանակին չեն ջրվում, հողը չեն փխրեցնում: Տուժում են քլորոզից: Քիչ թե շատ նորմալ պայմանների մեջ են միայն 2 ծառ: Վատ պայմաններում գտնվող ծառերի ընթացիկ աճը վերջին տարիներում 4—6 սմ է, իսկ համեմատաբար լավ պայմաններում գտնվողները՝ 30—32 սմ:

Նկատի ունենալով կարմիր կաղնու բարձր դեկորատիվությունը, թերևս սահմանափակ, այն պետք է տարածել Երևանի կանաչ շինարարության մեջ՝ մշակելով թուլլ կրային, պարարտ հողերի վրա, քամիներից պաշտպանված տեղերում և բարձր ազդրոտեխնիկական միջոցառումների կիրառմամբ:

Կեչի Լիտվինովի. — *Betula Litwinowii* A. Doluch. Տարածված է Անդրկովկասում, Հայաստանում հանդիպում է միայն անտառների վերին եզրերում, ուր հանդես է գալիս որպես փոքր ծառ կամ թուփ: Կեչին շատ պահանջկոտ է հողի բերրության և խոնավության նկատմամբ, այդ պատճառով էլ Երևանի պայմաններում վատ է աճում: Անտառտնտեսության կողմից այս վերջին տարիներին 3—4 տարեկան տնկիներով կատարված տնկումներն անկանոն ուղղման պատճառով դուրս են գալիս շարքից: Չնայած դրան կանաչ գոտում կան Լիտվինովի կեչու երկու խոշոր ծառ, որոնց բարձրությունը հասնում է 6—8 մ-ի, բնի տրամագիծը 10—12 սմ-ի: Ծաղկում են ապրիլին, պտուղները հասունանում են սեպտեմբերին, սերմերը ծլունակ են:

Կոտայքի անտառտնտեսության, Երևանի կանաչապատման տրեստի և Հայկ. ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի բուսաբանական այգու փորձը ցույց են տալիս, որ կեչու այդ դեկորատիվ տեսակը կարելի է ներդնել Երևանի կանաչ շինարարության մեջ:

Կելբեյաներիա. — *Koelreuteria paniculata* Laxm. Տարածված է Չինաստանում, Կորեայում, Ճապոնիայում, իսկ ՍՍՌՄ-ում հանդիպում է միայն մշակության մեջ՝ Ղրիմում, Կովկասում և Անդրկովկասում: 1946—1947 թթ. Իջևանի և Երևանի տնկարաններում աճեցրած տնկանյութը տեղադրվել է Նորքի սարալանջում և Իջևան—Ուղուսթալ խճուղու երկարությունը: Երկու տեղում էլ, տնկումները տվել են դրական արդյունք: Երևանում տնկումները կատարվել են խրամատներով և փոսերով՝ հացենիների, թխկիների և այլ տեսակների հետ խառը: Ներկայումս կելբեյաներիան իրեն շատ լավ է զգում, ճյուղերի ցրտահարություն, տերևների այրվածք, գաղաթնային ճյուղերի չորացում չի նկատվում: Միանգամայն չորադիմացկուն է, չի վարակվում հիվանդություններով և վնասատուներով, ծաղկում է հունիսին (ընթացիկ ճյու-

հանդիպում է կուլտուրայի մեջ՝ Սև ծովի ափերին, Ղրիմում և Կովկասում: Երևանի պարտեզներում հանդիպում է եղակի օրինակներով, եսկ կանաչ գոտում առանձնապես Նորքի սարալանջի հարավ-արևելյան թեքության վրա՝ անհամեմատ շատ: Տնկումները կատարվել են 1947 թ. խրամատների մեջ և փոսերով՝ Հյուսիսային Կովկասից բերված 4—5 տարեկան տնկիներով՝ այլ ծառատեսակների հետ խառը: Ներկայումս այդ ծառերը 18—20 տարեկան են, ունեն 4—5 մ բարձրություն, բնի տրամագիծը 12—14 սմ: Մեծ մասամբ բազմաբուն են և ունեն խոշոր թփի ձև: Ծաղկում է մայիսի սկզբներին, ծաղկման շրջանը տևում է 25—30 օր: Պտուղները հասունանում են սեպտեմբերին: Զերմասեր է, չորադիմացկուն, սակայն չի դիմանում ջերմաստիճանի խիստ տատանումներին, որի պատճառով էլ բնի կեղևը ճեղքվում է: Խիստ ձմեռներին ցրտահարվում է, երբեմն մինչև արմատավիզը, սակայն գարնանը առաջանում են արմատամացառներ, որոնք նույն տարում հասնում են 1—1,5 մ բարձրության: Նորքի սարալանջում սովորական հուղալածառը իր շրջակայքում և 20—25 մ հեռավորության վրա տալիս է բավարար վերան: Սակայն 1—4 տարեկան բուսակների դադաթնային ճյուղերը համարյա ամեն տարի ենթարկվում են մասնակի ցրտահարման: Հուղալածառի այս տեսակը սահմանափակ քանակով կարելի է տարածել Երևանի պարտեզների և պուրակների հարավային թեքության վրա, քամիներից պաշտպանված տեղերում:

Հուղալածառ կանադական. — *Cercis canadensis* L. Հայրենիքը Հյուսիսային Ամերիկան է, ուր նա հասնում է 15 մ բարձրության, բնի տրամագիծը 30 սմ: ՍՍՌՄ-ում հանդիպում է միայն կուլտուրայի մեջ: Նախորդ տեսակի համեմատությամբ ավելի ցրտադիմացկուն է: Երևանում հանդիպում է կանաչ գոտում, մեկական օրինակներով նաև զբոսալեռներում: 1947 թ. Հյուսիսային Կովկասից բերված 4—5 տարեկան բուսակները տնկվել են Նորքի սարալանջում խրամատներով և փոսերով, այլ ծառատեսակների հետ, առանց որոշակի սխտեմի: Այժմ ծառերը 18—20 տարեկան են: Առանձին ծառերի բարձրությունը հասնում է 6—7 մետրի: Վերջին երեք տարիների ընթացքում դադաթնային ճյուղերի չորացում, ցրտահարություն, տերևների արեահարություն, հիվանդություններով և վնասատուներով վարակվածություն չի նկատվում, սակայն ջերմաստիճանի խիստ տատանումների հետևանքով բնի կեղևը ճեղքվածքներ է ստանում: Ծաղկում է մայիսի սկզբին, պտուղները հասունանում են սեպտեմբերին, տալիս է բավարար վերան: Մայր բույսի շրջակայքում հանդիպում են ինքնացանքից առաջացած 1—5 տարեկան բուսակներ: Հատելու դեպքում բնից առաջացած մացառները առաջին տարում հասնում են 1,5—1,8 մ բարձրության:

Կանադական հուղալածառը շատ դեկորատիվ է, մանավանդ ծաղկման շրջանում: Անհրաժեշտ է այն ավելի լայն չափով տարածել Երևանի կանաչ շինարարության մեջ՝ առանձնապես հարավային թեքությունների վրա, լուսավոր և պաշտպանված տեղերում:

Աղաոթ (Սմախ) բուրավետ. — *Rhus aromatica* Ait. Հայրենիքը Հյուսիսային Ամերիկան է: ՍՍՌՄ-ում հանդիպում է միայն մշակության մեջ: Թուփ է, իր հայրենիքում հասնում է 3—3,5 մ բարձրության: Բաթումից բերված 2—3 տարեկան բուսակները 1947 թ. տնկվել են Քանաքեռի սարալանջի վրա: Այժմ թփերն ունեն 2,5—3 մ բարձրություն և 2 մ պսակի տրամագիծ: Տերեակալում է առատ՝ հիմքից մինչև գագաթը: Ծաղկում է մայիսի

սկզբներին: Ծաղիկները ունեն բաց դեղնավուն գույն և նուրբ բուրմունք: Պտուղները հասունանում են սեպտեմբերին, թավոտ են, մուգ կարմիր, մանր, կլոր և հավաքված փոքր պտղափթթուկների մեջ: Բուրավետ աղտորը դեկորատիվ թուփ է: Տերևները գարնանը ունենում են լուրահատուկ փայլով բաց կանաչ գույն, իսկ աշնանը ստանում են դրավիչ կարմիր գունավորում: Միանգամայն ցրտադիմացկուն և երաշտադիմացկուն է, հողի նկատմամբ պահանջկոտ է: Կարող է օգտագործվել ինչպես պարկերում ու պուրակներում, այնպես էլ չոր ու քարքարոտ թեքությունները անտառապատելիս:

Աղտոր (Սմախ) սովորական.— (*Rhus coriaria* L.). Հայաստանում հանդիպում է Մեղրու, Ալավերդու, Իջևանի, Շամշադինի և այլ շրջանների անտառային ստորին գոտում՝ քարքարոտ թեքությունների վրա: Զերմասեր է, լավ է աճում ջրաթափանց հողերի վրա, բաղմանում է սերմերով և արմատային մացառներով: Երևանում հանդիպում է միայն գաջի գործարանի դիմաց՝ Զրվեժ հեղեղատի ձախ ափի բլրակի վրա: Տնկումները կատարվել են 1954 թ. խրամատներով, միանգամայն նպատակահարմար տեղում, բույսերն աճում են նորմալ, արդեն սկսել են պտղաբերել: Ծաղիկները բացվում են հունիսին, ընթացիկ ճյուղերի վրա: Պտուղները հասունանում են սեպտեմբերի վերջերին: Չի ցրտահարվում, հիվանդություններով չի վարակվում:

Բակխարիս.— *Baccharis halimifolia* L. Տարածված է ԱՄՆ-ի Ֆլորիդա և Տեխաս նահանգներում, որտեղ հասնում է մինչև 4 մ բարձրության: Լուսասեր է, չորադիմացկուն, լավ է աճում հզոր և հարուստ հողերում:

Երևանում հանդիպում է Զրվեժ հեղեղատի ձախ ափի բլրակի հարավարևմտյան թեքության վրա (գաջի գործարանի դիմաց): Թփի բարձրությունը 1,6 մ է, տրամագիծը 1,8 մ: Չի ցրտահարվում, գազաթնային և կմախքային ճյուղերի չորացում չի նկատվում, չի վարակվում հիվանդություններով և վնասատուներով: Ծաղկում է հուլիսին, ծաղիկները մանր են, աննշմարելի: Բավականին դեկորատիվ, սպիտակ, պտուղները հասունանում են նոյեմբերին: Սերմերը կենսունակ են: Թփի շրջակայքում նկատվում է ինքնացանք:

Բակխարիսը պետք է օգտագործել պարտեզների բաց տարածությունների ձևավորման համար:

Ոսկե աճճրիկ.— *Laburnum anagyroides* Medic. Տարածված է Արևմտյան Եվրոպայի հարավային և կենտրոնական մասերում, ուր բարձրությունը հասնում է մինչև 3 մ-ի: Լուսասեր է, պահանջկոտ օդի բարձր խոնավության և հողի բերրիության նկատմամբ, լավ է աճում փոխար և հարուստ հողերում:

1947 թ. Քանաքեռի սարայանջում տնկված 14 թփերից մնացել են 3-ը, որոնք ներկայումս աճում են նորմալ և վաղուց արդեն պտղաբերում են: Մյուս թփերը չորացել են ծառերի ստվերի մեջ գտնվելու պատճառով: Ծաղկում է մայիսի առաջին կեսում, շատ առատ դեղնադեղին գույնի ծաղիկներով, որոնք հավաքված են 25—40 սմ երկարությամբ ունեցող ողկուղիներում: Ծաղիկները մնում են ավելի քան 15—20 օր, ծաղկում է ամբողջ թուփը: Ծաղիկները կապտականաչ տերևների հետ ստեղծում են չափազանց բարձր դեկորատիվություն: Պտուղները հասունանում են հունիսի վերջին և մինչև հաջորդ գարուն մնում թփի վրա: Թփերի շրջակայքում նկատվել են ինքնացանքից առաջացած 1—5 տարեկան բուսակներ: Ծյուղերի ցրտահարություն

և տերևների այրվածք չի նկատվում, չի վարակվում հիվանդութլուններով ու ֆլասատուներով:

Անհրաժեշտ է լուրջ ուշադրութլուն դարձնել ոսկե անձրևի տարածման վրա, տեղադրելով նրան հարուստ և հզոր հողակտորների համեմատաբար լուսավոր տեղերում:

Օրոն (սպարտիում) իսպանական. — *Spartium junceum* L. Տարածված է Միջերկրական ծովի ափերին, մշտադալար թուփ է 3,5—5 մ բարձրութլան: 1946 թվականին տնկվել է Նորքի սարալանջի վրա, խրամառներով, խառը՝ հիմնականում սղնու, ճապկու, ցախակեռասի հետ: Այժմ կան 50-ից ավելի թփեր, որոնք լավ են աճում, ծաղկում են և պտղակալում: Ծաղկում է հունիսի երկրորդ կեսին: Ծաղիկներն առաջանում են ընթացիկ ճյուղերի վրա, ոսկեգույն են և գեղեցիկ: Պտուղները հասունանում են սեպտեմբերին: Տերևները մանր են, աննկատելի, քիչ, նրանց դերը կատարում են 1—3 տարեկան կանաչ ճյուղերը: Դադաթնալին ճյուղերի չորացում, հիվանդութլուններով և ֆլասատուներով վարակվածութլուն չի նկատվում: Խիստ ձմեռներին ցրտահարվում են անգամ 3—4 տարեկան ճյուղերը: Ցրտահարման դեպքում արմատավիղիկից առաջացած մացառները նույն տարում հասնում են 1—1,5 մ երկարութլան: Թփերի միջին բարձրութլունը ներկայումս 1,8—2,0 մ է, իսկ սաղարթի տրամագիծը՝ 1,5 մ: Դեկտրատիվ է տարվա բոլոր եղանակներին՝ առանձնապես ծաղկման շրջանում: Հնարավոր է օգտագործել պաշտպանված պարտեզներում և չոր քարքարոտ լանջերի անտառապատման համար:

Ունաթ. — *Zizyphus jujuba* Mill. Տարածված է Կովկասում և Անդրկովկասում: Հայաստանում մշակվում է Ախթալայում, Ուղղութլայում և Մեղրիում: Խիստ փշոտ թուփ է 2—6 մ բարձրութլան, 1,5—2 մ տրամագիծով: Երեանում հանդիպում է հազվադեպ՝ Նորքի ձորի և Հրազդանի կիրճի ալգիներում: 1947 թ. մի քանի թուփ տնկվել է Նորքի սարալանջում: Նրանցից ներկայումս մնացել է միայն մեկ թուփ, որն ունի 1,5 մ բարձրութլուն և 2 մ պսակի տրամագիծ: Գտնվում է լավ վիճակում: Ծաղկում է հունիսի վերջերին և հուլիսին՝ ընթացիկ ճյուղավորութլունների վրա: Ծաղկման տեղութլունը 30—35 օր է: Ծաղիկները մանր են, բաց դեղնավուն: Պտուղները հասունանում են հոկտեմբերի վերջերին և նման են փշատի պտուղներին, սակայն ավելի հյութալի են և համեղ:

Ունաթը չորադիմացկուն և ջերմասեր բույս է: Խիստ ձմեռներին 1—2 տարեկան ճյուղերը ցրտահարվում են: Այդ պատճառով էլ պետք է տեղադրել հարավային թեքութլունների վրա, բաց տեղերում և ամառվա կեսին դադարեցնել ջրումը: Դեկտրատիվ է՝ առանձնապես ամռանը և աշնանը՝ պտուղների կազմակերպման ու հասունացման շրջանում: Ունաթից կարելի է կառուցել գեղեցիկ և անանցանելի կենդանի ցանկապատ:

Կամպսիս. — *Campsis radicans* (L.) Seem. Փաթաթվող բույս է: Տարածված է Հյուսիսային Ամերիկայում, ուր հասնում է 10—15 մ երկարութլան: Պահանջկոտ է հողի նկատմամբ, ջերմասեր է և զգալուն դեպի օդի հարաբերական խոնավութլունը: Լուսասեր է, ստվերում բոլորովին չի ծաղկում: Երեվանում շատ թեքիչ խոշոր թփեր հանդիպում են Հաղթանակի զբոսայգում: Տնկումները կատարվել են 1951 թվին Բաթումից բերված տնկիներով: Նրանց մի մասը ոչնչացել է անբավարար խնամքի և ցրտահարման պատճառով: Մնացած թփերն աճում են նորմալ, սակայն նրանց ընթացիկ տարվա շիվե-

րի ժալրերը համարյա ամեն տարի ցրտահարվում են: Խիստ ձմեռներին ցրտահարվում է գրեթե ամբողջ թուրք: Սակայն արմատավզիկից տված մացառների միջոցով ամբողջությամբ վերականգնվում է հաջորդ վեգետացիայում: Ծաղկում է օգոստոսին, ծաղիկները խոշոր են, աղյուսակաբարձավուն և շատ դեկորատիվ: Նրանցից շատ քչերն են պտուղներ կազմակերպում, իսկ դրանք էլ շատ հաճախ լրիվ չեն հասունանում:

Հռատ (մտրակաղոթ) սովորական.— *Clematis vitalba* L. Տարածված է Ղրիմում, Կովկասում, Միջին և Հարավային Եվրոպայում, Փոքր Ասիայում և Հյուսիսային Աֆրիկայում։ Աճում է տերևավոր և խառը անտառներում, թփուտներում՝ ծովի մակերևույթից մինչև 1200 մ բարձրության վրա։ Երկվանում հանդիպում է Գանաքեռի սարալանջում, որտեղ տնկվել է 1947 թ.

Գանաքեռի սարալանջում մտրակակոթը մագլցել է մինչև ծառերի գագաթները, ունի 6—7 մ երկարությւն: Ձի ցրտահարվում, լուսասեր է, ստվի-
րի դեպքում փոփում է, չի մագլցում և չի էլ ծաղկում: Հողի նկատմամբ պա-
հանջկոտ չէ, լավ է աճում նաև քարքարոտ հողերում: Ծաղկում է հունիսին,
պտուղները հասունանում են սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին: Տալիս է
ինքնացանք: Ամբողջ վեգետացիալի ընթացքում բարձր դեկորատիվ է: Բազ-
մանում է սերմերով և կտրոններով:

Երևանի պալմաններում պետք է ավելի լախ կերպով ներդնել կանաչ շինարարության, առանձնապես ուղղահայաց կանաչապատման մեջ:

Վիստերիա չինական. — *Wisteria sinensis* DC. Տարածված է Չինաստանում, որտեղ փաթաթվելով զանազան ծառերի հասնում է 15—16 մ բարձրության՝ ունենալով 25—40 սմ տրամագծով բուն: Տերևները բարդ են, մինչև 30 սմ երկարությամբ և ունեն բաց կանաչավուն գունավորում: Ծաղկաբույլը ողկույզ է՝ 15—30 սմ երկարությամբ: Ծաղիկները կապտամանիշակա-գուն են, ուժեղ դուրեկան հոտով: 1948 թվականին տնկվել է նաև Գանաքեռի սարալանջում, որտեղ ցողունի երկարությունը արդեն հասել է 6,5 մ-ի, բնի հաստությունը՝ 4—5 սմ-ի, իսկ ընթացիկ աճը 40—50 սմ է: Ծաղկում է միջին առատությամբ, պտղաբերում է բավարար: Պտուղն ունդ է, արտաքինից խիստ թավոտ 10—20 սմ երկարությամբ և 1,5—2 սմ տրամագծով: Վիստերիան ֆլասատուններով, չի վարակվում, սակայն հողերի կարբոնատայնության պատճառով հաճախ հիվանդանում է քլորոզով: Ընթացիկ տարվա ճյուղերի ծալքերը ցրտահարվում են ամեն տարի, իսկ խիստ ձմեռներին ֆլասավում են 2—4 տարեկան ճյուղերը: խիստ ցրտահարվելուց հետո բույսը արագ վերականգնվում է: Դեկորատիվ է հատկապես ծաղկման շրջանում: Միանգամայն պիտանի է ուղղահայաց կանաչապատման բոլոր ձևերի համար: Նպատակահամար է տեղադրել պաշտպանված տեղերում:

Ցախակեղևա սալոնեակա՛ն.— *Lonicera japonica* Thunb. Փաթաթվող բույս է: Տարածված է Ճապոնիայի և Չինաստանի անտառներում: Կուսասեր է, համեմատաբար չորադիմացկուն, հողի նկատմամբ քիչ պահանջկոտ, սակայն ավելի լավ է աճում հարուստ և հզոր հողերում:

Տնկվել է 1947 թ. Երևանի կանաչ գոտում Դանաքեռի սարականջի վրա։
Ներկայումս բուսեճն աճում են նորմալ, միայն առատ ոռոգման հետևանքով

երիտասարդ ճյուղերի ծալքերը չեն փայտանում և երբեմն ցրտահարվում են: Սովորաբար ցողունի կողքերից առաջանում են հոռաշվեր, որոնք տալիս են 1,5—2 մ աճ: Խոշոր թիփերը հատելու դեպքում ամբողջ բույսը նույն տարում վերականգնվում է, մինչև 6—7 մ երկարությամբ աճ ունեցող մացառների միջոցով: Զի վարակվում ֆլասսատուներով և հիվանդություններով: Ծաղկում է առատ, չափազանց դուրեկան հոտ ունի, պտղաբերում է միջակ:

Ճապոնական ցախակեռասը որպես կիսամշտադալար և բարձր դեկորատիվ բույս միանգամայն հեռանկարային է Երևանի կանաչ շինարարության, առանձնապես ուղղահայաց կանաչապատման մեջ օգտագործելու համար:

* * *

Ինչպես տեսանք նկարագրված բոլոր էկզոտ տեսակներն էլ համեմատաբար երիտասարդ են (մինչև 30 տարեկան), սակայն ունեն միջին տարեկան և ընթացիկ աճի տարբեր մեծություն: Այդ տեսակետից էլ № 1 աղյուսակում բերած տվյալները ներկայացնում են որոշակի հետաքրքրություն:

Աղյուսակ 1

Երևանի կանաչ գոտու հազվագյուտ էկզոտների միջին, տարեկան և ընթացիկ աճերը

Տեսակի անվանումը	Ցավիքը	Բարձրությունը մ-ով	Բնի տրամագիծը մ-ով	Միջին տարեկան աճը մ-ով	Ընթացիկ աճը մ-ով			
					1959	1960	1961	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Բարդի Բուխի	28	20,1	27	70	28	21	24	
2 Բոխի կովկասյան	27	13	25	46	35	30	30	
3 Բուռնդուկ կանադական	17	8	10	47	50	45	48	
4 Նրկաթաձառ	28	6	15	35	25	25	20	
5 Զելկվա բոխատերի	28	7	15	25	20	20	18	
6 Թխիլի թաթաերի	15	4	8	26	20	25	26	
7 Լիկվիդամբար	16	4,2	5	26	30	37	42	
8 Խամեցիսպարիս Լավոնի	16	1,9	5	12	18	20	23	
9 Խուրմա կովկասյան	14	3	8	21	18	24	23	
10 Կաղնի շաղանդատերի	29	17	30	58	30	30	25	
11 Կաղնի կարմիր	15	2,1	3	14	17	20	22	
12 Կեչի Լիավինովի	21	6,3	6	30	18	16	18	
13 Կելբեյսերիա	14	4	8	25	18	16	10	
14 Կրիպտոմերիա ճապոնական	16	3,8	3,5	23	25	31	36	
15 Հացենի սպիտակ	18	3	10	16	25	20	20	
16 Հուդալաձառ սովորական	20	4,5	12	22	15	14	15	
17 Հուդալաձառ կանադական	20	6,4	14	32	24	20	23	
18 Աղտոր բուրավիտ	17	2,2	—	—	—	—	—	
19 Աղտոր սովորական	10	2,0	—	—	—	—	—	
20 Բակիարիս	18	1,6	—	—	—	—	—	
21 Ոսկե անձրև	20	2,6	—	—	—	—	—	
22 Սպարտիում (օրոճ)	17	2	—	—	—	—	—	
23 Ունար	17	1,5	—	—	—	—	—	
24 Կամպսիս	13	3,5	—	—	—	—	—	
25 Հոտոտ (մտրակալոթ) սովորական	18	7,2	—	—	—	—	—	
26 Վիստերիա չինական	15	6,5	4	—	—	—	—	
27 Ցախակեռաս ճապոնական	18	8,6	2	—	—	—	—	

Աղյուսակում բերված տվյալները ցույց են տալիս, որ նկարագրված ծառատեսակների աճը ըստ բարձրության 20—25 տարեկանից սկսած (իսկ մի

քանիսը ավելի շուտ) Նրեանի պայմաններում սկսում է անկել, ընդ որում Բոլեի բարդու, Լիտվինովի կեչու և կելրեյտերիայի մոտ ընթացիկ աճը շատ ավելի է զիջում միջին աճին, քան կովկասյան բոխու, երկաթածառի, շաքառակատերե կաղնու և հուդալի ծառի մոտ: Լիկվիդամբարը, կանադական բունդուկը, կովկասյան խուրման, կարմիր կաղնին, խամեցիպարիսը և ճապոնական կրիպտոմերիան, որոնք 14—18 տարեկան են, դառնում են իրենց աճի ուժեղ շրջանում: Նրանց մոտ ընթացիկ աճը դեռևս զգալիորեն գերազանցում է միջին տարեկան աճին և հակում ունի ավելի մեծանալու: Սպիտակ հացենու ընթացիկ աճը սկսել է անկել, իսկ թաթատերե թխկու ընթացիկ և միջին տարեկան աճերը համարյա թե հավասարվել են և ամենայն հավանականությամբ ընթացիկ աճը այսուհետև անկելու է:

Թփերի համար աղյուսակում տրված է միայն տարիքը և բարձրությունը, քանի որ ինչպես հայտնի է, նրանք աճելով արագ առաջին տարիներին հանում են որոշակի բարձրության, որից հետո միայն լայնանում են նոր առաջացող հուռաշվերի և արմատային մացառների միջոցով:

Փաթաթվողները լուրջքանչյուր տարի ցողունի տարբեր մասերում առաջացնում են նորանոր հուռաշվեր, որոնք առաջին վեգետացիայի ընթացքում տալիս են 1,5—3 մ և ավելի աճ, անգամ գերազանցելով առաջացման տեղից հաշված գլխավոր ցողունի երկարությունը: Զինական վիստերիայի և ճապոնական ցախակեռասի մոտ դրան նպաստում է ցողունների ծալքերի ցրտահարման ենթարկվելը, որից հետո հաջորդ գարնանը ցողունի վրա առաջանում են ավելի մեծ թվով հուռաշվեր: Իսկ դրանց շնորհիվ ցողունը անընդհատ հաստանում է, բույսը փարթամանում և զբաղեցնում ավելի մեծ տարածություն: Այդ պատճառով էլ աղյուսակում բերված է միայն փաթաթվողների տարիքը, երկարությունը և հիմքի տրամագիծը:

Նկարագրվող տեսակները բաժանել ենք երեք խմբի:

Առաջին խմբի մեջ մտնում են Բոլեի բարդին, կովկասյան բոխին, կանադական բունդուկը, շաքանակատերե կաղնին, կելրեյտերիան, ճապոնական ցախակեռասը, կանադական հուդալածառը, բուրավետ աղտորը, բակլարիսը, հոտոտը, որոնք չեն ցրտահարվում, չեն տուժում օդի չորությունից, հողի կրախուսվածությունից և ազատ կերպով կարող են աճել Նրեանի բույսի պարկերում և պուրակներում:

Երկրորդ խմբի մեջ մտնում են երկաթածառը, գելկվան, Լիտվինովի կեչին, կովկասյան խուրման, սովորական հուդալածառը, ոսկե անձրևը, սովորական աղտորը, սպարտիումը, ունաբը, չինական վիստերիան և սպիտակ հացենին, որոնք որոշ չափով տուժում են ցրտերից կամ օդի չորությունից: Սրանք պետք է մշակել որոշ սահմանափակումով, շատ թե քիչ պարարտ հողերի վրա և համեմատաբար պաշտպանված տեղերում:

Երրորդ խմբի մեջ մտնում են լիկվիդամբարը, կարմիր կաղնին, թաթատերե թխկին, ճապոնական կրիպտոմերիան, խամեցիպարիսը և կամպսիսը, որոնք զգալի չափով տուժում են օդի չորությունից, հողի խոնավության պակասությունից կամ նրա հիմնախոնավությունից: Վերջին երեք տեսակները տուժում են նաև ցրտերից: Այս խմբի մեջ մտնող տեսակները պետք է տարածվեն խիստ սահմանափակ: Սրանց համար պետք է ընտրել պարարտ, հզոր, համեմատաբար թույլ հիմնային և լավ ոռոգվող հողեր: Տեղանքը պետք է ունենա որոշ թեքություն և պաշտպանված լինի քամիներից:

Ցրտահարվող բույսերի վեգետացիոն շրջանը կրճատելու և ընթացիկ տարվա ճյուղերի փալտացումն ապահովելու նպատակով ջրումները պետք է պակասեցնել հուլիսից և դադարեցնել սեպտեմբերի կեսերին, իսկ տերևաթափից հետո աշնանալին երաշտի դեպքում տալ ևս մեկ ջուր:

А. А. ГРИГОРЯН, А. А. БОЗОЯН

РЕДКИЕ ЭКЗОТЫ ЗЕЛЕННОГО КОЛЬЦА Г. ЕРЕВАНА

Р е з ю м е

Наши наблюдения показали, что в зеленом кольце Еревана произрастают некоторые очень ценные декоративные деревья и кустарники, которые в городских насаждениях отсутствуют или встречаются очень редко. В статье приводится подробная характеристика роста и поведения 27 видов деревьев и кустарников в местных условиях, причем основное внимание уделяется их зимостойкости и устойчивости к жаре, сухости воздуха и карбонатности почв.

В суровые зимы у железного дерева, дзельквы граболистной, криптомерии японской, церциса обыкновенного, спартиума, унаби, кампсиса, глицинии китайской и жимолости японской годичный прирост частично повреждается морозами. От сухости воздуха в некоторой степени страдают кампсис, золотой дождь, береза Литвинова, дуб красный и ликвидамбар. Нерегулярные поливы отрицательно влияют особенно на ликвидамбар, дуб красный и березу Литвинова.

Наблюдения показывают, что у тополя Болле, березы Литвинова, колрейтерии, граба кавказского, железного дерева, дуба каштановидного, церциса после 20—25 лет (а иногда и раньше) текущий прирост значительно уступает среднегодичному приросту, т. е. у этих пород темп роста в высоту затухает. Ликвидамбар, бундук канадский, хурма кавказская, дуб красный, кипарисовик и криптомерия японская в возрасте 14—18 лет находятся в периоде сильного роста и текущий прирост их еще значительно превышает среднегодичный.

Описанные экзоты, исходя из перспектив их распространения в зеленом строительстве г. Еревана, разделены на три группы.

В первую группу входят тополь Болле, граб кавказский, бундук канадский, дуб каштановидный, колрейтерия, церцис канадский, сумах ароматный, бахарис, ломонос обыкновенный, золотой дождь и жимолость японская, которые почти не повреждаются морозами и могут выращиваться успешно во всех районах города.

Во вторую группу входят те породы, которые в некоторой степени страдают от сильных морозов или сухости воздуха. Это следующие породы: железное дерево, дзельква граболистная, кипарисовик Лавсона, хурма кавказская, береза Литвинова, церцис обыкновенный (иудино дерево), сумах обыкновенный, ясень белый, спартиум, унаби

и глициния китайская. Их нужно выращивать на более богатых почвах и участках, защищенных от ветров.

В третью группу входят ликвидамбар, дуб красный, криптомерия японская, клен пальчатолистный и кампсис, которые страдают от сухости воздуха, недостаточной влажности почвы, низких температур и щелочности почвы. Поэтому их нужно выращивать на глубоких плодородных почвах, имеющих менее слабую щелочную реакцию, в местах, защищенных от воздействия холодных потоков воздуха.

Поливы пород второй и третьей группы необходимо прекращать во второй половине сентября. Однако эти породы нуждаются в подзимнем поливе.